Олена ГАСЬКЕВИЧ

Метою даної праці є визначення функції рослин у творчості та епістолярній спадщині Юліуша Словацького. Численні дослідники поета неодноразово відзначали його особливу вразливість на красу природи. Систематизація знань про місце і роль флористичних символів у Словацького акцентує увагу на одному із джерел його творчості. В даний час тема ця актуальна також у зв'язку із необхідністю формування екологічної свідомості. У підготовчій фазі роботи автором було створено каталог усіх згадуваних у літературній і епістолярній творчості Словацького рослин, із повним вибором цитат. Джерельною базою послужило повне зібрання творів Юліуша Словацького у 14 томах J. Słowacki . Pod red. Juliana Krzyżanowskiego. Wr
ocław 1959

Ключові слова: флористичні символи, дерево, квітка, троянда, сосна, ліс, генезис.

*Green Carpets of Meadows Floral motifs in the literary work of Juliusz Slowacki.*

*The goal of this paper is to research the functions of plants in the literary and epistolary writings of Juliusz Slowacki. Researchers of the poet's work often mention his sensitivity to the beauty of nature. Systemic knowledge about what role the floral symbols play in Slowacki's work brings attention to one of the sources of his inspiration. Currently this topic is also important as a means of promoting environmental awareness. During the preparatory stage of this paper, the author created a catalogue of all plants mentioned in Slowacki's literary and epistolary work, including a full list of quotations. The main source of this paper is the full collection of Juliusz Slowacki's work in 14 volumes. J. Słowacki . Pod red. Juliana Krzyżanowskiego. Wrocław 1959 Key words: floral symbols, tree, flower, pine tree, forest, genesis.*

Юліуш Словацький – один із найвидатніших поетів Польщі періоду романтизму. Народився 4 вересня 1809 року у Кременці на Волині – (нині Тернопільська область, Україна) в сім'ї викладача Волинського ліцею. Навчався у Віленському університеті на юридичному факультеті. Після його закінчення працював у Варшаві в банку. Брав участь у польському визвольному повстанні 1830-1831 рр., відомому під назвою Листопадового. Після поразки повстання Юліуш Словацький у двадцятидвохрічному віці змушений був емігрувати закордон. Більшість свого дорослого життя він провів у еміграції, з них 13 років – у Парижі. Поет прожив неповних 40 років. Помер у Парижі від туберкульозу. Похований на цвинтарі Монмартр. У 1927 році його прах урочисто перепоховано у краківському королівському замку Вавель, «бо духом рівний був королям». Одне із чільних місць у творчості поета посідає українська тематика. За визначенням С. Маковського молодий поет сприймав Україну традиційно як географічну і культурну категорію, а не як етнічну, - через осмислення соціально-етнічної відрубності українців у «Срібному сні Саломеї», - аж до пророчих слів у поемі «Вацлав», - «… Україна знов колись воскресне!», які можна трактувати як віщування незалежної Української держави. Українською тематикою позначені й інші твори поета – «Беньовський», «Мазепа», «Змій», «Балладина», «Вацлав» - які дають право назвати Словацького одним із найяскравіших представників «української школи» у польській поезії. Виняткове місце у його творчості посідає Кременець – мала батьківщина поета, який назавжди став для вигнанця уособленням втраченого раю («Там, під оком пам'яті», «В щоденник Софії Бобрівни», «Година роздумів» та ін.) У своєму «поетичному саду» Словацький зібрав 217 різноманітних видів рослин, часто теж вживав загальні назви – лука, ліс квітка, дерево, бур'ян, степ. Світ рослин супроводжував митця від моменту його народження до останніх днів. Ципріан Норвід так описує помешкання вмираючого поета : „Кілька горщиків із квітами на ганку перед вікнами тими стало, а осмілені мешканцем горобці злiталися туди і щебетали"[1]. Рослини, присутні у його драматургії - це й дійові особи, на перший погляд непомітні, але без них твори стали б схематичними. Деревом прадитинства поета була тополя: „ Здавалося мені, що ангел мій охоронець зі смутком оповідав, як було коло мене в першій хвилі мого життя. Я чув, як після меси Бабуня т виходила на східці будиночку, біля яких росли дві тополі – чув, як відчиняла двері і питала про мене..."[2] . В уяві поета рідний будиночок постає оточений зеленню. „Мамо моя, колись малий наш будиночок, білий як сніг, з зеленими ставнями, з червоним дахом, обсадимо різнокольоровими мальвами. Позаду буде рости кілька ялин, кілька берез тремтливих і 3 стежки будуть висипані жовтим піском і ластівки будуть гніздитися над ганком…О, яке б то було щастя! [3] Мальви тут Словацький називає своїми улюбленими квітами. Згадує їх у своїй творчості не часто, лише 12 разів, але вони займають в душі поета особливе місце. Ці невибагливі квіти охоче ростуть як в квітниках так і на пустирях та узбіччях, наче барвистою вишивкою прикрашаючи рідну землю. В народній традиції мальви вважаються одним із флористичних емблем України, у регіональній традиції символізують самотність. Вигляд рідного будинку, де міститься літературно-меморіальний музей напевно не розчарував би поета. Будинок відновлено, а на подвір'ї ялини осіняють бронзове погруддя Великого Кременчанина, обабіч шумлять дві берези, посаджені в 1969 році Миколою Бажаном та польським поетом Ярославом Івашкевичем. Тремтливі тіні ластівок, що кружать над садибою доповнюють красу образу. Це контрастне поєднання темної

зелені і ніжної білизни берез свідчить, як зауважив Я. Павліковський, [4] про те, що Словацький мислив образами. У творчості Словацького береза виступає майже виключно як уособлення плачу та смутку. Росте на курганах та могилах В 19 столітті на кременецьких цвинтарях садили плодові дерева, щоб кожен жебрак міг втамувати голод плодами і з вдячністю помолитися за упокій того, хто під тим деревом спочиває. Поет у лисуванні з матір'ю, власне й згадує „сливку» [5], чи то „черешеньку" [6] що мала отінити могилу «коханої бабуні». Наприкінці 19 ст. на кременецьких цвинтарях сливки і грушки змінили берези. Їх садили як на католицьких так і на православних цвинтарях «де по могилах довгі клали тіні". [7] Нічого дивного, що літературна та епістолярна спадщина Словацького так рясніє різноманітними дендрологічно-флористичними екземплярами, адже він зростав серед надзвичайно багатої природи. Унікальність рослинної шати кременеччини у тому, що вона поширюється на рубежі двох ботанічно-географічних поясів – Поділля і Полісся і двох кліматичних – середземноморського і континентального. Тут росте понад 1200 видів квітучих, у тому числі 18 реліктових і 16 ендемічних. Тому варто помандрувати слідами поета до тих чарівних місць, де „зірки небесні й, квіточки червоні…» [8] складають поеми. Припускають, що «квіточки червоні» то польові маки, але в контексті з'являється певна диспропорція. Квіт маку досить великий, щоб відповідати зменшеній формі «квіточки». Можливо йдеться про гвоздику Анджейовського dianthus Andrzejowskianus [9], що росте на схилах кременецьких пагорбів. Таким чином, ботаніки уславили друга родини Словацьких- Янушевських, видатного ботаніка, викладача Кременецького Ліцею, а згодом Київського університету св. Володимира, письменника і просто хорошу людину – Антонія Анджейовського. Квіти цього виду гвоздики, що мають форму малесеньких зірочок, досконало гармоніюють із «зірками небесними». Мак, натомість, згадує Словацький 4 неодноразово і як квітку і як наркотик, якого дію сам випробував, оскільки в 19 столітті галюциногенні рослини широко використовувалися в медицині. Трапляється, що ледь вловимий звук чи запах може навіяти безліч споминів, викликати затерті у пам'яті образи з далекого минулого, нагадати про близьку людину. Таку магічну дію мав для поета запах конвалії. Писав до матері із Парижа: - „Найгарнішій з дочок моїх дам ім'я хресне Твоє і це ім'я довго звучатиме, поєднане із запахом конвалії, що росте на Черчі- це лише можу - звук, голос, відгомін дати нашому смутку[10]. Сумуючи, поет до такої міри ідеалізував край свого дитинства, що не міг оцінити красу чужих йому краєвидів, критикуючи їх [11]. Також у Флоренції ностальгічно згадує черговий милий його серцю і міцно закорінений у топографічних реаліях рідної землі образ „ …Навіщо обтрясав я плоди гесперид, що ростуть на апельсинових деревах Сходу, коли міг тільки спокійно іти до Жолобів або на Лису Гору і струшувати собі прозорі марини в наших рідних садах?" [12]. Згадані марини це регіональна назва сорту вишень. Описові Словацького найбільш відповідає сорт Великоовочевої Прозорої (Grosse cerise transparente). Однак, помологи Кременецького ботанічного саду піддають сумніву цю ідентифікацію, вважаючи, що первісна назва «марини» відповідає сорту Лотовка – друга назва якого–Agnate or Murillo в місцевій вимові могла змінитися на «марини» [13] Напевне, під час перебування на канікулах у Кременці юний поет нераз ходив у поблизькі ліси і по чорниці, бо згадує про них у «Беньовському». Чорниця на Кременеччині – одна із найпопулярніших ягід, яку збирають практично впродовж цілого літа, і спогади про це напевно взяті з автопсії, а зовсім не так, як трактує це Зажицький, який, не знаючи місцевої флори, вважає чорниці Vaccinium myrtillus надзвичайно рідкісними на Волині і заявляє що йшлося тут про ожину

(Rosaceae) [14]. Степ в уяві Юліуша Словацького асоціюється із Україною в географічному понятті 19 ст., терени якої охоплювали Наддніпрянщину. Цей, овіяний романтикою козацький край, відвідав поет в 1827 році. Безкраї простори, вкриті шатою буйної рослинності мали справити величезне враження на поета-романтика, щоб потім стати фоном для багатьох його творів. Власне тому творчість Юліуша Словацького займає одне з чільних місць у польській поезії «української школи» Однак, у творах на українську тематику, особливо у Змії він часто минається з ботанічними реаліями. Неодноразово згадуваний там верес росте майже виключно соснових лісах, а очерет не квітне пурпуром. [15] Натомість в описах степу поет не згадує жодної із найбільш характерних для цієї зони рослин: ковилу - stipa lessinglana trin. et rupr., льону -linnum Auwstrlakum l., тюльпана Шренка -Tulipa Schrenkii Regel.; тимяну Маршалла -Tymus Marschallianus Willd.,; вівсяниці – Festuca sulcata Hock [16] та ін. Автор Змія цілеспрямовано не прагнув до відтворення реалій, називаючи в поясненнях до цього 5 твору свій «роман» «майже цілковито витвором уяви.» [17] Незрівнянний запах квітучого степу згадує поет і в «Думі про Вацлава Жевуського» [18]. Особливо характерною для українського краєвиду квіткою була для Словацького «польова троянда». Найімовірніше, поет мав на увазі дику троянду або шипшину(rosa kanina), що широко розповсюджена по цілій території України, росте на узбіччях доріг, лісових галявинах, цвинтарях, межах, схилах пагорбів та в ярах. Справжнім символом України завжди була і залишається верба. Без верби й калини нема України» - мовить прислів'я. Із 29 відомим ботанікам видів верби обирає Salix alba L. Майже у всіх його творах виступає верба плакуча, символ журби та смутку. Її ареал у Словацького розповсюджується від Євфрату («Париж») через Францію і Поділля аж по сибірські сніги («Ангеллі»). Характерний для народного фольклору мотив душі, заклятої у вербі, Словацький, із властивою йому іронією використав у «Балладині», вводячи постять пияка і негідника Грабця, якого німфа Гопляна із ревнощів зачарувала у вербі. Словацький, безтурботно поставившись до опису рослинного покрову степу у «Беньовському» і «Королі-Духу», дуже реалістично описує «велетенські буки» (Король-Дух) як домінуючий елемент гірського краєвиду Карпат. Бук лісовий (Fagus sylvatica L.) розповсюджений в лісах Закарпаття й Прикарпаття. У зоні лісостепу він зустрічається вкрай рідко, але саме в околицях Кременці поет мав унікальну можливість бачити ці величні дерева [19]. Виняткове місце в творчості Юліуша Словацького займає Поділля як образ «приватної вітчизни» у ширшому її розумінні. В «Беньовському», декларуючи свої естетичні преференції, поет називає найрідніші йому рослини і дерева: це згадані вже конвалія, польова троянда, береза, ялина й калина. Деревом, характерним для рослинної шати Поділля є, на думку автора Беньовського ясен, піднесений ним у ранг тотему: Традиція садіння біля будинків ясенів зберігалася в сільській архітектурі Волині та Поділля аж до Другої світової війни. Завдяки розгалуженій кореневій системі ясен активно відтягує підземні води, тому дім, біля якого росте, ясен забезпечений від вологості. Шлях Юліуша Словацького з Волині до Литви вів через багнисті терени Білорусі. Місцеве населення знане із надзвичайної бідності, причиною якої була неврожайність. В дорозі Словацький зауважив знесилених з голоду людей, які живилися стеблами водяних лілій [20]. Це власне спостереження послужило тому, що водяна лілія, одна із найтаємничіших і найбільш складних з точки зору символіки, квітів стала в «Беньовському» та «Ліллі Венеді» символом крайнього зубожіння та голоду. Незважаючи на те, що Кременець для Словацького безумовно і назавжди залишився «малою вітчизною», його рання юність була пов'язана із Литвою. Із

щоденника поета довідуємося, 6 що Словацький зауважував навіть найнезначніші кліматичні відмінності між Литвою, Поділлям та Волинню [21]. Територія Литви охоплює західні рубежі Східно-Європейської рівнини. ЇЇ рослинний покрив утворюють мішані ліси та арктична і степова рослинність. І хоча тепер флористичним символом Литви вважається льон, Словацький, як зазначає Єва Гженда, уже в ранніх творах вдало виділив сосну як основний елемент литовського краєвиду. [22] Символ цей у Словацького міцно пов'язаний із язичницькою традицією, дотепер відчутною у Литві. Тому й християнізацію Литви Словацький метафорично подає як прищеплення на «соснових саджанцях» олив Христа. [23] Так як запах конвалії був для Словацького символом рідного Кременця, бальзамічний аромат сосни навівав спогади про Литву, «про дні, проведені між соснами» [24]. Єва Гженда слушно виділяє в творчості Словацького дуб, як дендрологічну емблему Поділля [25]. У кельтській традиції особливою шаною були оточені дуби, на яких росла омела. Схожі вірування були відомі і у друїдів. Обізнаний із друїдськими віруваннями Словацький в одному із варіантів 4 рапсоду Короля-Духа, спадаючі з дуба кущі омели ототожнює з надходженням нової віри, перемогою християнства. Особливу групу в «літературному саду» Юліуша Словацького становлять екзотичні рослини. Їх каталог значно менших у порівнянні із каталогом рослин рідної землі. Поет представив тут найбільш знані рослини: пальму, помаранчеве дерево, лимон, кедр, тис, кипарис, лавр, тамаринт, ананас, алое, ранункул. Назви цих рослин з'являються після його великої романтичної подорожі на Близький Схід (1836 r.). У ранніх творах поета вони виконують декоративну функцію, є елементом екзотичного краєвиду. Знайомство із етноботанічними реаліями Близького Сходу викликало у поета численні асоціації із Священним Письмом. Рослинний покрив цієї незвичайної країни став для поета тлом біблійної історії «А земля та, о! Дорога моя, яка ж гарна! Якими ренункулами вогнистого кольору, блакитної і білої барви вкрила, які нарциси, які іриси, як схожа на прекрасний килим [26]. Світ природи у Словацького є уособленням краси, досконалості, джерелом захоплення Творцем. У генезійній творчості (з 1843 р.) рослини стають формами, у яких працюють духи різного рівня досконалості. Кожна рослина є об'єктом контакту із живим творінням Божим. У розмові з ворожкою, про яку згадував у листах до матері, поет своєю улюбленою квіткою назвав троянду. Цей найпопулярніший у європейській культурі флористичний символ поет вживає аж понад 300 раз, використовуючи її найрізнорідніші символічні значення. Поет вважає, що троянда є посередником, що єднає реальний світ із світом 7 духовним. Слід зауважити, що у перекладі Віктора Коптілова Останній спогад. До Лаури. : «Синя троянда з неба до мене Впала твоєю сльозою» перекладач хибно тлумачить „różę niebieską» як означення за кольором.[27] (У польській мові це слово означає як колір неба так і (рідше) небесне походження.) У Словацького ж якраз це – троянда небесного походження дар Небес. Троянда є атрибутом Святого Духа, даром божественної любові: „Duch Święty przemienion w różę i diamenty" [28]. Золота троянда – символ Вселенської церкви, благословення Небес і радості у Словацького стає також символом досконалості в Бозі: «Я хотів би, щоб з кожним днем якась нова у Тобі народжувалась ружа – золота – духовна – один із цих квітів, які Дух Святий в нас народжує, а які є незліченного числа і невимовного аромату» [29]... Рослини у Словацького супроводжують близьких йому людей, говорять про них, стають їхніми символами. Так, литовську горобину поет ототожнював із постаттю Людвіки Снядецької – свого першого нерозділеного кохання. Мотив цей присутній в його кореспонденції, продовжений у «Подорожі до Святої Землі із

Неаполя» та у «Беньовському» Цвіт гвоздики пов'язував Словацький із постаттю бібліотекаря Кременецького Ліцею – Павла Ярковського, давнього приятеля родини Словацьких – Янушевських. На звістку про хворобу бібліотекаря Юліуш згадував матері, що постать цієї прекрасної людини в уяві поета оточена веселкою гвоздик, які так любив і вирощував Ярковський. Не усі рослини, що зустрічаються у поетичній спадщині поета можна ідентифікувати. Загадкою залишається таємнича «нитка Магдалени», згадана у «Балладині», можна лише здогадуватися, що квітка «хай Бог святить» це лютик із старовинної казки, який лиха мачуха посадила на могилі чоловікових дітей, «квітка у формі туфельки» - орхідея, а неодноразово згадані в листах із Швейцарії до матері «жовті фіалки» - це братики. Не раз, використовуючи флористичні назви, поет керувався їх милозвучністю, часом навіть і не намагаючись уявити рослину, яку вона означає. Навряд чи, наділяючи принцесу Феніксану із «Князя Незламного» екзотичною квіткою Maravilla, поет уявляв собі банальний нагідок, бо саме так звучить його латинська назва. Поезія Словацького, його епістолярна спадщина та щоденник свідчить про розвинуте вміння спостереження світу, що поєданні із базовими знаннями природи та обізнаністю із європейською літературною традицією дало багато високохудожніх образів, де природа є не лише тлом, сценерією на фоні якої розвиваються події. У драматургії Словацького рослини нерідко стають дійовими особами, на перший погляд непомітними, але без них твір став би схематичним. Краса світу, віддзеркалена у природі стала частиною душі поета, якою він щедро ділиться у своїх ліриках.

***Використана література:***

1. Norwid C., Czarne kwiaty[ Tekst] : Lwów, 1934. – 24 s.

2. Słowacki J. Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego.[Tekst] Listy. T. 1

3. Wrocław 1959. – 340 s. 3. Tam samo – 196 s.

4. Pawlikowski J. Studiów nad „Królem Duchem” część pierwsza: Mistyka Słowackiego [Tekst] 1907. – 70 s.

5. Słowacki J. Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Listy. [Tekst] T. 13. Wrocław 1959. – 270 s.

6. Tam samo – 205 s.

7. Słowacki J. Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Jan Bielecki [Tekst] T. 2. Wrocław 1959. – 104 s.

8. Słowacki J. Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. W pamiętnik Zofii Bobrówny [Tekst] T. 1. Wrocław 1959. – 138 s.

9. Определитель высших растений Украины. . [Текст] К. – Фитосоциоцентр. , 1999. – 80 С.

10. Słowacki J. Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. [Tekst] Listy. T. 13. Wrocław 1959. – 390 S.

11. Tam samo – 195 s.

12. Tam samo – 356 s.

13. Симиренко Л.П., Помиология [Текст] Т. 3. К.: Урожай; 1973, . – 54-55 с.

14. Zarzycki K., Drzewa, krzewy....// O Słowackim umysły ludzi różne. [Tekst] Warszawa, ISPAN 2009 52 s.

15. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Żmija [Tekst] T. 2. Wrocław 1959. – 65 s.

16. Панова Л.С., Протопопова В.В. Степові рослини. [Текст] К., 1983 17. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Żmija [Tekst] T. 2. Wrocław 1959. – 85 s.

18. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Żmija [Tekst] T. 1. Wrocław 1959. – 55 s.

19. Определитель высших растений Украины. Киев. Фитосоциоцентр. – 1999. – 60 s.

20. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Do autora Irydiona List 2 [Tekst] T. 7. Wrocław 1959. – 290 s.

21. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Fragmenty pamiętnika (1817-1832) [Tekst] T.11. Wrocław 1959. – 156 s.

22. Grzęda E., Funkcja i estetyka motywów drzewa i lasu w twórczości Juliusza Słowackiego. [Tekst] Wrocław 2000.– 32-33 s.

23. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Do autora Irydiona List 2 [Tekst] T.7. Wrocław 1959. – 290 s.

24. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Listy do matki [Tekst] T.13. Wrocław 1959. – 116 S. 9

25. Grzęda E., Funkcja i estetyka motywów drzewa i lasu w twórczości Juliusza Słowackiego. [Tekst] Wrocław 2000.– 37 s.

26. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Listy do matki [Tekst] T.13. Wrocław 1959. – 302 s.

27. Словацький Ю. Зібрання творів. Останній спогад. До Лаури. Пер. Коптілова В. Т. [Текст] Т.1. Львів. Світ. 2011.– 57 с.

28. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Bóg Duch, innego znać nie będziecie [Tekst] T.1. Wrocław 1959. – 153 s.

29. Słowacki J., Dzieła. Pod red. J. Krzyżanowskiego. Listy do matki [Tekst] T.13. Wrocław 1959. – 494 s. 10